

Po razstavi v stari osnovni šoli v Slavini

V Slavini na Pivki so zavzeti domačini poskrbeli za obnovitev in ponovno postavitve večkrat poškodovanega in končno povsem razbitega vaškega križa ter temu dogodku posvetili v stari osnovni šoli v Slavini posebno razstavo o kamnitih križih na nekdanjem območju slavinske župnije. Avtor razstave je Božidar Premrl, ki se že leta ukvarja z raziskovanjem kamnitih križev.

S finančno pomočjo Občine Postojna in sponzorjev jo je postavilo Kulturno društvo Slavina. Risbe križev je prispeval arhitekt dr. Leon Debevec iz Landola.

Tokrat predstavljamo Premrluv uvod v študijo o kamnitih križih na nekdanjem območju slavinske župnije ter dva prispevka tajnika Kulturnega društva Slavina in predsednika odbora za obnovitev slavinskega križa ter organizatorja razstave Janka Boštjančiča. V naslednjih izdajah revije Kras pa bomo objavili Premrlove ugotovitve o usodi kamnitih križev, njihove opise in predstavitev njihovih ustvarjalcev.

Uredništvo

* Kasneje je avtor ugotovil, da gre za letnico 1641, torej je to drugi najstarejši križ. Če upoštevamo, da je bil narinski križ iz leta 1629 popolnoma predelan, pa še zmerom ohranja primat med kamnitimi križi.

** To območje je zajemala slavinska župnija ob jožefinskih reformah.

POKRAJINA KAMNITIH KRIŽEV

Božidar Premrl

Slovenija je posejana z raznovrstnimi nabožnimi znamenji, ki so izraz naravnih, zgodovinskih in kulturnih posebnosti posameznih pokrajin. V skladu s tem ponekod prevladujejo kamnita, drugod zidana ali lesena znamenja, v nekaterih predelih prevladujejo kapelice, drugod slopasta ali slopna znamenja, spet drugje steburna ali stebrasta... in pomembno sooblikujejo kulturno krajino, ji dajejo simbolno vsebino in estetski pečat.

Poseben tip teh znamenj so križi, leseni ali kamniti. Leseni so razširjeni v velikem delu Slovenije, kamniti pa je največ na Primorskem. Drugod gre bolj za posamične, neznatne primere kamnitih križev. Pomembnejša skupina kamnitih križev je le še v oddaljenem Prekmurju.

Na Primorskem je kamnitih križev okroglo osemdeset, če ne štejemo kamnitih križev na pokopališčih. S tistimi križi vred, ki so bili razbiti in so se ohranili samo deloma ali je bil le izpričan njihov obstoj, bi jih bilo več kot sto deset. Najbolj številni so na Pivki, kjer jih je približno polovica; s precejšnjim številom jim sledijo Brkini s širšo okolico Ilirske Bistrice, precej z njimi pa Kras, Vipavska dolina in Trnovska planota s Črnim Vrhom. Drugod jih skorajda ni.

Najstarejši kamniti križi so bili v okolici Ilirske Bistrice, na Pivki in v Brkinah, na primer: v Dolenjah pri Ješanah iz leta 1617(?)*, ki je podrt; v Narinu - sredi vasi (1629), temeljito predelan v 20. stoletju; pri Mali Pristavi (1654), razbit; v Gradišču pri Materiji (17. stoletje), prav tako razbit; v Rožicah (1674)... Njim se pridružuje letos obnovljeni slavinski križ, ki po oblikovnih in stilnih značilnostih sodi v drugo polovico 17. stoletja.

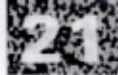
Kamniti križi najpogostejši na Pivki

Na Pivki prednjači s 24 kamnitimi križi nekdanje območje slavinske župnije, ki se razprostira od Postojne na severu do Palčja na jugu**. Omenjenemu slavinskemu križu sledi križ v sosednjih Kočah, ki z letnico 1700 sklepa 17. stoletje. Če upoštevamo najstarejše oziroma prvotne sestavine križev, kajti marsikateri je bil pozneje obnovljen in nosi samo mlajšo letnico obnove, do-

bimo takole najverjetnejše časovno zaporedje:

Osemnajsto stoletje je po vsej verjetnosti otvoril križ s ključi sv. Petra v takratnem Šempetru na Krasu (Pivki) z domnevno letnico (17)34. Za njim so se zvrstili križ na hribu Osojnici 1764. leta, v Stari vasi pri Postojni 1780., pri Radohovi vasi (Pivka) 178(.); v zadnje četrtino 18. stoletja sodijo še križ pri Rakitniku (z letnico obnove 1990), Na grbci v Selcah (z letnico prve obnove 1869) in pri Mihatovih v Petelinjah (z letnico prve obnove 1891). Morda je bil iz tega stoletja tudi izpričani kamniti križ v bližini cerkve v Gradcu, ki pa je izginil brez sledu.

Postavljanje križev se je najbolj razmahnilo v 19. stoletju, zlasti v drugi polovici. V začetek stoletja verjetno spada nedatirani križ v Hrastju (Pivka), s precejšnjim zaostankom mu šele leta 1847 sledi križ Na križpoti nad Trnjem. Desni krak križa, najdenega blizu cerkve v Selcah, z verjetno letnico (18)56, začenja tretjo četrtino stoletja, v katero se uvršča 1870. leta še trnjski križ v Devcih in najbrž tudi odlomek debla iz mo-

horaškega kamna v Kočah. Dalje sledijo 1886. križ pri Kazarju pri Postojni, 1891. križ ob odcepu z reške ceste v Gradec, 1892. križ na Robidnici v polju pod Petelinjami, konec stoletja ali na prehodu v dvajseto stoletje najbrž še križa Na hribu pri Selcah in na Grubencah pri Slavini in v letu 1900 križa na začetku vasi Gradec in Klenik. Nekako v ta čas najbrž sodi tudi Andrejčkov hišni kamniti križec.

Edini pravi predstavnik 20. stoletja med križi je Na zgumu v Petelinjah z letnico 1906, pa še ta z vitkim trebušastim stebrom spominja na zgodnejšo dobo. Križa v Palčju in na sredi vasi v Trnju nosita letnici obnove 1925 in 1931, težko pa je oceniti, v katerem stoletju sta bila prvič postavljena: v devetnajstem ali dvajsetem. Vse tako kaže, da je bilo 20. stoletje za kamnite križe na tem območju zgolj stoletje uničevanja in obnavljanja, ustvarjalna volja pa je povsem zamrla.

Našteti križi so vaška, obpotna in poljska znamenja, ki praviloma stojijo na začetku ali na sredi vasi, ob cestah in poteh, najraje na križpotjih, včasih sredi polja. Nič čudnega, da jih je toliko stalo vzdolž reške ceste: od Kazarja pri Postojni do Radohove vasi kar osem. Nekateri so na vzpetinah, na vidnejših točkah, izjemoma tudi na višjem hribu daleč od naselij, kakršen je Osojnica. Ti in drugi kamniti križi s svojo značilno ob-

Stari slavinski križ 1956. leta, potem ko je bil prvič razbit in popravljen
Fotografija: Leo Vilhar, 1956.
Hrani fototeka Natrjanskega muzeja v Postojni.

liko in položajem v prostoru sodijo med najbolj dragoceno kulturno in krajinsko dediščino Pivke in hkrati so eno izmed njenih najbolj reprezentativnih in razpoznavnih znamenj.

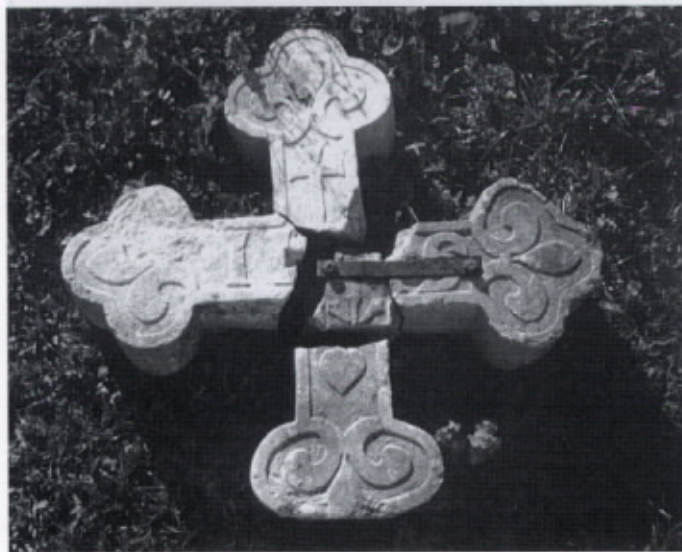
Leta 1961 je stal na podstavku samo stebler starega slavinskega križa
Fotografija: Marijan Zadnikar, 1. 5. 1961.
Hrani Indok center Uprave RS za kulturno dediščino.

Stilni razvoj kamnitih križev na nekdanjem območju slavinske župnije

V poglavitnih potezah so si ti križi zelo podobni in pričajo o nepretrganem stilnem razvoju v več kot tristo letih. Vsi sodijo med tako imenovane visoke križe - nizkih, kakršne imajo, na primer, v Avstriji, Nemčiji in v nekaterih pokrajinah Velike Britanije, pri nas ni zaslediti. Praviloma imajo štiri bistvene sestavne dele: bolj ali manj masiven podstavek, stebler ali slop z bazo in kapitelom ter gornji križ ali razpelo. Če zanemarimo nekaj novejših primerov, je gornji križ praviloma deteljičaste oblike, se pravi, da ima krake s trilistnimi zaključki. Deteljičasti križ je tipična oblika pivških križev.

Za starejše križe je značilno, da imajo bolj masivna trebušasta debela stebrov ali pa slope s klesanim rastlinskim ali geometričnim okrasjem. Slopi, bodisi z živimi ali s posnetimi robovi, so sploh značilni samo za 17. in 18. stoletje, pozneje so to obliko opustili. Tem značilnostim stebrov in slopov so prirejani tudi masivni oglati kapiteli preprostih oblik. Gornji masivni deteljičasti križi tistega časa so praviloma enakokraki (grški križi) z izrazitimi, praviimi trili-

Razbitine slavinskega križa na dvorišču pri župnišču v Slavini leta 1994
Fotografija: dr. Leon Debevec iz Landola, 1994.

sti. V 17. stoletju imajo na obeh licih vkle-sana monograma IHS in MRA s srcem in z rozetami, v 18. stoletju pa na njih praviloma opazamo (tudi) precej primitivno reliefno podobo Križanega, ki jo včasih obdajajo kri-late angelske glavice v trilistih.

Proti koncu 18. stoletja so se trebu-sasti stebri s kapiteli vred zvišali in stanjšali. Dobili so bolj izrazito nizko oglato bazo, v spodnjem in zgornjem zoženem delu z ume-telno sklesanim luskastim okrasjem pa jih oklepata obla prstana. Visoki kapiteli so se pridružili krasilnemu hotenju s profiliranimi oblikami. Skladno z višinskim zagonom ste-brov so se podaljšali tudi deteljčasti križi v obliko latinskega križa, na deblu pa so kljub temu ohranili stranska lista nekdanjega spodnjega trilista. Križi iz tega časa, ki ustre-za obdobju baroka, imajo izoblikovani obe lici, ki sta spočetka oblikovno in simbolno enakovredni, pozneje pa postaja prednje lice s podobo Križanega prevladujoče. Še zme-rom pa so namenjeni pogledu z vseh strani - in gledajo na vse strani.

V 19. stoletju so se baročni trebu-sasti stebri polagoma preobražali v stebre s spodaj širšimi in navzgor zožujočimi se deb-li; njihove oglate baze so v drugi polovici stoletja praviloma ločno skončane in skoraj enega liva z deblom. Okrasje na stebrih, ki je razpoznavno znamenje za križe slavinkega kamnoseka Jakoba Moravca, je izgubilo vso reliefnost, se popolnoma sploščilo in poeno-stavilo, stilno pa pomeni svojevrstno po-ustvarjalno nadaljevanje tradicije 18. stoe-letja. Kapiteli so zvečne ohranili obliko iz konca 18. stoletja in hkrati postali nosilci na-pisov oziroma letnic. Gornji križi so skoraj brez izjeme deteljčasti križi s podaljšanim deblom, v primerjavi s prejšnjim stoletjem pa so še bolj vitki in imajo manjše in neena-komerne triliste. Ti križi so razpela z bolj ali manj večše sklesano reliefno podobo Križa-nega. Kriilate angelske glavice v trilistih ob-kožajo Križanega samo v nekaj primerih. Razen nekaj izjem imajo ti križi samo eno lice - namenjeni so predvsem pogledu od spredaj, hrbet pa imajo samo srednje grobo sklesan, gladek, brez napisov ali znakov.

Iz tistih nekaj križev iz 20. stoletja je težko izluščiti tipične značilnosti, pa ven-dar: deteljčasti križ brez stranskih listov spodnjega trilista in z dodano kovinsko po-dobo Križanega v Palčju nakazuje nadalje-vanje težnje k poenostavljanju in zgojji kam-noseškemu oblikovanju, ki je sočasno izpri-čana drugod na Pivki in v okolici Ilirske Bi-strice, medtem ko je trnjski križ na sredi vasi z nenavadno obliko in s kvalitetnim relie-fom izjemen primer, ki kaže na vpliv visoke umetnosti od zunaj.

Izredna trdoživost tradicije, konzervativnost in kontinuiteta, ki se kažejo v opisanem stilnem razvoju, ter uporaba do-mačih vrst kamna: sivega školjkastega in enotnega apnenca ter izrazito školjkastega mohoraškega apnenca v svetlejših odenkih utemeljujejo sklep, da so vsi ti križi - raze-trnjskega - delo domačih kamnosekov.

Božidar Premrl, univ.prof. primerjalne književnosti - Resljeva 36, 1000 Ljubljana

SLAVINSKI KRIŽ SPET STOJI

Janko Boštjančič

Slavinski križ stoji na križišču ceste, ki pelje iz Slavine proti Kočam, in poti, ki je danes skromna poljska pot, včasih pa je vodila k prestranskemu gradu in v štivansko podružnico slavinke fare.

V začetku petdesetih let 20. stoletja so križu odbili en krak. O tem, kdo je to storil, krožijo razne govorice, ki pa niso preverjene. V tistih letih je bilo podrtih in razbitih dosti križev, kar kaže na - če že ne organizirano - vsaj motivirano akcijo protiver-sko usmerjenih oblasti. Križ je takrat popravil zidarski mojster Franc Šorc iz Slavine tako, da je odbiti krak pritržil z železnim spojem.

Potem je bil križ še nekajkrat podrt, dokler ga niso okrog leta 1960 vandalsko razbili. Gornji del je šel na pet kosov. Na mestu je ostal samo steber kot nema priča ne-kega brezumja. Pozneje je izginil še steber, menda okrog 1970. leta, ko so tam napelje-vali vodovod. Slavinski križ, za katerim so se počasi izgubile vse sledi, je ostal samo v spominu ljudi.

Ostanki gornjega križa so spet romali k zidarskemu mojstru Šorcu, leta 1991 pa so bili spravljeni v slavinsko župnišče. Po dogovoru s kamnosekom Stankom Bele-tom so bili potem prepeljani v njegovo delavnico in tam se je mojster lotil obnove z ve-liko natančnostjo in razbitine spet sestavil v skladno celoto. Kar nekaj let je še trajalo, da se je v Slavini nabralo dovolj volje in sredstev za ponovno postavitev križa. Nazad-nje so v Kulturnem društvu Slavina ustanovili odbor za obnovitev križa in ta je pridobil potrebno soglasje spomeniškega varstva ter se s prispevki vaščanov, Občine Postoj-na in upokojenega slavinkega župnika Rudolfa Zafrana lotil ponovne postavitve. Kam-nosek Stanko Bele je po naročilu sklesal nov steber in podstavek iz osojniskega kamna. In 7. junija 2001 je bil križ ponovno postavljen na svoje nekdanje mesto, dva dni poz-neje pa ga je slovesno blagoslovil koprski pomožni škof msgr. dr. Jurij Bizjak.

Janko Boštjančič, univ. dipl. inž. gozdarstva
tajnik Kulturnega društva Slavina